Práce s cíli a jejich ověřováním na 2. stupni ZŠ v českém jazyce

Postup formativního hodnocení

I. Identifikační údaje:

Autor materiálu: Mgr. Anna Churáčková

Název školy, na níž autor působí: Základní škola a gymnázium Navis

II. Kontext:

Cílová skupina: 2. stupeň ZŠ, 7. ročník

Předmět, v němž byla technika realizována: český jazyk

III. Realizace a hodnocení postupu formativního hodnocení:

Popis využití vybraného postupu formativního hodnocení (jeho modifikace)

Předkládaný materiál dokumentuje konkrétní ukázku jednoho z možných způsobů ověřování cílů u žáků. Cílem je představit smysl a efektivitu stanovování cílů ve výuce, a to zejména pro osobní růst žáka v oblasti jeho autonomie ve vzdělávání a schopnosti sebereflexe. Níže popsaný postup FH zároveň představuje velmi praktický způsob tvorby podkladů pro hodnocení žáků, ať už pro průběžnou zpětnou vazbu, tak finální zpětnou vazbu ve formě klasifikace či slovního hodnocení. Mezi pozitivní výhody či dopady tohoto postupu patří individuální přístup k žákovi, zapojení žáka do hodnocení, vytvoření konkrétního přehledu vědomostí a dovedností žáka (využitelného pro učitele, žáka i rodiče) a především posilování zodpovědnosti žáka za své vlastní učení. Nevýhodou je (alespoň z počátku) časová náročnost při tvorbě potřebných materiálů a zavádění daného postupu, ta se však postupně snižuje.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Prezentovaný postup FH vychází zejména z práce s kritérii v dlouhodobém i krátkodobém horizontu. Nelze ho uplatňovat v takové výuce, ve které se nestanovují konkrétní a měřitelné cíle. Základním předpokladem pro zavedení tohoto postupu je pravidelně stanovovat žákům cíle ve vyučovací hodině, ale také určovat souhrnné cíle vzhledem k právě probíranému tématu. Tyto cíle znají žáci dopředu. Jejich ověřování, např. formou písemného testu, se o tyto cíle opírá a žáci přesně vědí, co je po nich vyžadováno a za co jsou hodnoceni. Žáky tedy nehodnotíme za soubor témat nebo úkolů, ale za úroveň naplnění konkrétního cíle. Pro úvodní představu bychom mohli použít klasickou žákovskou knížku, ve které nalezneme seznam témat ze všech vyučovaných předmětů, ze kterých byl daný žák testován nebo zkoušen, a známku či jiné označení toho, jak se žákovi v tomto tématu vedlo. Tento záznam však neříká nic podrobnějšího o tom, co konkrétně daný žák ovládá nebo neovládá. Pokud bychom místo seznamu témat zaznamenali do žákovské knížky seznam cílů a místo známky určitý způsob škály, pomocí které znázorníme naplnění cíle, získáme jasnější a zejména použitelnější informaci o žákově učení. Konkrétní podoba postupu FH je popsána níže a následně v jednotlivých přílohách.

Tato ukázka se sice váže na prostředí 2. stupně, postup však lze snadno modifikovat i pro nižší stupně, včetně předškolního (například místo písemného záznamu cílů lze zvolit piktogramy, obrázky apod.). Jeho použití se neomezuje pouze na vybraný předmět, nýbrž lze ho aplikovat napříč všemi předměty.[1]

Postup zavádění a realizace postupu formativního hodnocení

V roli učitele považuji za jeden z nejdůležitějších, ale zároveň nejtěžších úkolů přivést děti k myšlence, že vzdělání je osobní záležitost každého z nás a je zejména na nás samotných (nikoliv primárně na učitelích, rodičích, ...), jak se k otázce svého růstu postavíme. Útěchou žákovi může být jistě to, že alespoň z počátku svého života kooperuje ve vzdělání s rodiči a učiteli a není na to sám. Tím, že žákovi stanovujeme cíle, které jsou mu srozumitelné

[1] Tento postup FH se stal též součástí workshopu Kritéria jako nástroj pedagogické diagnostiky aneb „bez cíle do cíle nedoběhneš“ realizovaného v rámci odborného panelu ČŠI v květnu 2021. Jeho cílem bylo představení práce s cíli jako smysluplného nástroje pedagogické diagnostiky, ale také nástroje vedení žáků k odpovědnosti za své vlastní učení. Prezentaci využitou jako podporu při workshopu přikládám v příloze č. 7.

a dostupné, mu poskytujeme jakousi pomyslnou mapu, s níž je cesta vždy jednodušší než bez ní. Žák po sejití z cesty může odhalit místo, kde došlo k chybě a postup zopakovat, tentokrát s bezchybným výsledkem. Abychom tohoto docílili, musíme v žákovi vyvolat pocit úspěchu v případě zvládnutého úkolu a dosažení určité dovednosti, postupně pak i pocit studu a zároveň touhy vylepšit oblast, ve které se nám původně úplně nedařilo.

Třída, v níž byl tento postup poprvé aplikován, se již nějakou dobu s termínem cíl setkávala. Žáci byli víceméně zvyklí, že si v rámci učiva a vyučovacích hodin klademe vzdělávací cíle, nedocházelo však k jejich systematickému vyhodnocování. Dlouho jsem přemýšlela, jak dosáhnout toho, aby daný cíl nebyl pro žáky pouze „napsaná věta na tabuli“, ale aby si jej zvnitřnili natolik, že ho budou považovat za osobní záležitost. První krok, jenž byl v tomto směru učiněn, spočíval v tom, že jsem skrze formulaci cíle uváděla většinu aktivit a úloh v hodině, a to včetně pracovních listů apod. To znamená, že žáci nad samotným zadáním úlohy měli nejdříve text konkrétního cíle, jehož naplnění se bude daná úloha týkat (viz příloha č. 4). Dokonce jsem pomocí formulací cílů začala dětem představovat i obsah právě probíraného učiva (viz příloha č. 5). Záměrně jsem tyto cíle formulovala v 1. osobě čísla jednotného, jako by cíl vyslovoval samotný žák. Postup FH, jenž je zde prezentován, pak vznikl v podstatě náhodou a vycházel ze snahy docílit toho, aby žák jednak sám sebe ohodnotil vzhledem k cílům a zároveň toužil mít všechny cíle splněny co nejlépe.

Pro konkrétní ukázku jsem použila tematický celek Podstatná jména, vyučovaný v 7. ročníku na 2. stupni ZŠ. Postup byl poprvé použit na podzim 2021 přesně v přelomovém období mezi prezenční a online výukou (část ukázky tak probíhala v prezenční formě, část v distanční z důvodu nařízené karantény). K tematickému celku byl stanoven tematický plán a předem byly určeny souhrnné vzdělávací cíle (viz příloha č. 1), s nimiž byli žáci před zahájením tématu seznámeni. Následující hodiny se pak v různé míře soustředily na naplňování těchto cílů. Po probrání všech položek z tematického plánu v celku Podstatná jména byla naplánována písemná práce. Tento materiál dokumentuje právě zmiňovanou závěrečnou písemnou práci a její zhodnocení společně s žáky.

Pravidla psaní písemné práce byla poněkud netradiční, jejich konkrétní výčet uvádím v příloze č. 1. Pro teď postačí, když uvedu, že test zpracovávali žáci ve dvojicích, testové úlohy byly žákům nejdříve skryty a jejich pořadí si určovala dvojice sama. Dále měla daná skupina za úkol kromě samotných úloh vyplnit i tabulku na tabuli ve třídě, ve které vyznačovala dokončení dané úlohy a dále pomocí barev pocit, jak daný úkol zvládla (viz příloha č. 1). Všechny úlohy v písemné práci byly nadepsány formulací předem určeného cíle, žáci se v tabulce proto vyjadřovali ke konkrétnímu cíli. Barevná škála měla pouze 4 položky:

- zelená = ano (cíl naplněn),
- oranžová = spíše ano (cíl spíše naplněn),
- modrá = spíše ne (cíl spíše nenaplněn),
- černá = ne (cíl nenaplněn).

Po odevzdání a opravě (která už probíhala v nařízené karanténě) jsem práci každé dvojice vyhodnotila v excelové tabulce, která obsahovala:

- vzdělávací cíle,
- barevný záznam žáků, jak si ohodnotili zvládnutí cíle,
- barevný záznam učitele, jak ohodnotil zvládnutí cíle,
- počet bodů, kterého žáci dosáhli + počet maximálního počtu bodů za jednotlivá cvičení,
- součet bodů bez bonusů a s bonusy + součet maximálního možného dosažení bodů,
- procentuální vyjádření výsledku,
- kolonka pro známku (doplňovala se až společně s žáky).

Při vyhodnocování měla dvojice na základě promítnuté tabulky zhodnotit svoji práci, jak se jim pracovalo a zda jsou se svou prací spokojeni, příp. na co je třeba se zaměřit ve své práci dále, přičemž se ve svém sebehodnocení opírala o zmiňovanou vyhodnocovací tabulku. Během reflexe jsme se také zaměřili na samotnou práci skupiny, zda oba členové se podíleli na práci rovnoměrně, či ne. Právě distanční forma vzdělávání způsobila onen prvek náhody při objevu tohoto postupu, neboť excelová tabulka mi v danou chvíli přišla nejvhodnějším způsobem, jak test vyhodnotit na dálku a zároveň dostatečně konkrétně.

Scénář a pravidla písemné práce jsou k nahlédnutí v příloze č. 1. V ostatních přílohách je k dispozici šablona vyhodnocovací excelové tabulky (příloha č. 2) a také zadání celé písemné práce (viz příloha č. 3).

Reflexe učitele

Přechod na zadávání úloh a aktivit skrze cíle prošel třídou víceméně bez konfliktů. Výrazně jsem na změnu neupozorňovala, cíl nám sám vysvětlil, co se po žácích vyžaduje. Řekla bych, že žáci si postupně na tento přístup zvykli a nepřišlo jim na tomto postupu nic neobvyklého. Větší náročnost způsobovalo vysvětlení práce s prezentovanou vyhodnocovací tabulkou a přivyknutí si na ni. Vyhodnocení onoho testu na podstatná jména a reflexe každé dvojice vyžadovaly velkou trpělivost a hlavně čas. Tenkrát jsem ocenila pomoc asistentky pedagoga, která během online hodiny procvičovala s většinou třídy zadaná cvičení, a já si jednotlivé dvojice volala na oddělené schůzky, kde jsme v klidu a „o samotě“ mohli vše potřebné reflektovat a já mohla vysvětlit orientaci v tabulce.

Tabulku jsem začala aplikovat následně v každém větším testu (v online verzi žáci v testu svou odpověď zaznamenávali nikoliv barvou, ale výběrem odpovědi na škále „ano“, „spíše ano“ atd.; odpovědi žáků jsem následně převedla na barevnou škálu do dané tabulky) a v době distanční výuky jsem ji přikládala k opravě testu v aplikaci EduPage, kterou používáme ve škole jako komunikační nástroj. Reflexe testů se pak řešila individuálně na základě žádosti žáka. Po přechodu do prezenční formy jsem si danou šablonu vytiskla (vždy upravenou vzhledem ke konkrétnímu testu) a žáci zaznamenávali odpovědi pomocí barev. Tabulku jsem po vyhodnocení přicvakla k danému testu. Použití jsem zároveň rozšířila o další třídu, tentokrát v předmětu dějepis.

Myslím, že zavedení postupu se dařilo celkem bez komplikací. Snažím se jej aplikovat s pravidelností a ve stále stejném formátu, tzn. že žáci počítají s tím, že k většímu testu dostanou i tabulku, která má stále stejnou formu a stejnou podobu. Prvotním efektem bylo, že odpověď „ano“ (cíl jsem splnil/a) se neobjevovala příliš často, a to i přesto, že žáci získali z dané úlohy plný počet bodů. Nejčastěji v tomto případě volili odpověď „spíše ano“. Důvod této volby jsem

spatřovala v žákově studu či obavě své políčko zazelenit (kdyby to náhodou bylo špatně) než ve skutečné nevědomosti. Někdo třeba konstantně po nějakou dobu volil u všech cílů modrou barvu (= spíše ne) bez ohledu na to, zda se dané úloze věnoval nebo nevěnoval. Tendence je ale taková, že se náhled žáka a učitele postupně ladí do stejných barev. Navíc se škála spontánně rozšířila o tzv. „míchané barvy“ (např. zeleno-oranžová, modro-oranžová apod.).

Další postup, kterým plánuji posílit u dětí schopnost sebereflexe, spočívá v trénování schopnosti si své ohodnocení slovně (většinou písemně) okomentovat, tzn. odpovědět slovně na otázku, proč jsem se zhodnotil/a zrovna takto (viz příloha č. 6).

Reflexe žáků

Reakce žáků v průřezu třídami byly víceméně stejné. Někteří zachovali k tabulce laxní postoj a jejich výkon opakovaně neodpovídal zvoleným barvám. Od řady žáků však zaznívaly reakce velmi pozitivní a pro mě až překvapivé. Jako příklad můžu uvést větu žáka ze 7. ročníku, který ji pronesl během reflexe po testu na podstatná jména (odpovídal na otázku, jakou známkou by se ohodnotil): „Mně přijde, že bych si žádnou známku nedal, protože ji už ani nepotřebuju, tady přesně vidím, jak ten test dopadl, co mi šlo.“ V tomto ohledu nebyl jediný s takovouto reakcí.

Tabulka postupně přinesla i další zajímavý fenomén v reakcích žáků, a to ten, že i když žák dostal z písemné práce známku 2, ale jen jediný cíl měl u sebe v tabulce modrou nebo černou barvu, žádal, zda by si ten jeden konkrétní cíl mohl opravit. To by se pravděpodobně nestalo, pokud by obdržel známku 2 jen do žákovské knížky. Ukázalo se, že barvy mohou sloužit jako velmi názorný vyhodnocovací nástroj.

Doporučení při využití v praxi

Věřím, že způsob vyhodnocování skrze cíle má své opodstatnění a svůj smysl. Jako doporučení bych ráda uvedla na prvním místě to, že minimálně z počátku se jedná o velmi náročnou a trpělivost vyžadující činnost. Žáci se musí naučit v tabulce orientovat, spojit barvu s konkrétní odpovědí. Zároveň samotná příprava testu je rozšířena o další oblast, kterou je třeba mít připravenou dopředu. Oprava testu pak též vyžaduje více času. Aplikuji však tento postup už jeden celý rok a má zkušenost je taková, že časová náročnost se postupně snižuje (i já sama

dokážu vyhodnocovat a připravovat tabulky rychleji než dřív). Doporučuji proto vydržet přes počáteční vynaložení větší energie, která se pak ale může vrátit ve velmi pozitivní zpětné vazbě od žáků a jejich chuti do učení. Zásadní podmínkou pro zavedení tohoto postupu je však ukotvení cílů a práce s nimi v dané třídě.

IV. Přílohy, které dokumentují daný postup formativního hodnocení:

Materiál obsahuje celkem 6 příloh dokumentujících popisovanou písemnou práci, ale i další materiály, na něž se odkazuji v textu.

Příloha 1: Podstatná jména – tematický plán, vzdělávací cíle a pravidla písemné práce

Příloha 2: Šablona vyhodnocovací tabulky – prázdná

Příloha 3: Podstatná jména – zadání písemné práce

Příloha 4: Aktivita formulovaná cílem – ukázka

Příloha 5: Obsah učiva formulovaný cíli – ukázka

Příloha 6: Sebehodnoticí dotazník – ukázka

Příloha 7: Prezentace – odborný panel ČŠI

V celém materiálu (včetně příloh) jsou použity fotografie, pracovní listy, obrázky, grafy atd. autora (pokud není uvedeno jinak). Fotografie jsou zároveň v souladu s GDPR.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY